

PRIVĀTĀS AUTONOMIJAS IEROBEŽOJUMI APDROŠINĀŠANAS LĪGUMTIESĪBĀS LATVIJĀ

LIMITATIONS OF PRIVATE AUTONOMY IN INSURANCE CONTRACT LAW OF LATVIA

Vadims Mantrovs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

The present article explores the application of private autonomy underlying private law and its limitations in insurance contract law in Latvia. The article deals with overview of private autonomy in Latvian insurance contract law with a special focus on the principle of freedom of contracts as the main expression of private autonomy. At the beginning, the article analyses general application of private autonomy in insurance contract regulation. The article further discusses four elements of the principle of freedom of contracts, such as the choice for conclusion of contract, the choice of contractual party, the choice of the contents of contract, and the choice of the contract's form from the point of their limitation in insurance contract regulation. The article does not limit discussion with general insurance contract law but also pays attention to special insurance types, such as motor insurance, marine insurance, and various insurance types of the instances in which compulsory insurance is envisaged in Latvia. Likewise, the discussion covers not only Latvian national legal acts but also considers European Union law in the field of insurance law. The article finishes with the conclusion summarising the discussion reflected in the article.

Atslēgvārdi: privātā autonomija, līgumu brīvības princips, apdrošināšanas līgums, apdrošinātājs, apdrošinājumaņēmējs

Keywords: private autonomy, the principle of freedom of contracts, insurance contract, insurer, policyholder

Ievads

Privātā autonomija (jeb privātautonomija) viscaur caurstrāvo privātās tiesības un kalpo kā kritērijs privāto tiesību nošķiršanai no publiskām tiesībām, kas ir Latvijas tiesību literatūrā vispāratzīts tiesību iedalījums un tā nošķiršanas kritērijs.¹ Latvijas

¹ Sk., piemēram, Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 21. lpp.; Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 65. lpp.; Mantrovs V. Šķirkļis "Privātās tiesības". Nacionālā enciklopēdija, <https://enciklopedija.lv/skirklis/160619-priv%C4%81t%C4%81s-ties%C4%ABbas>. [aplūkots 23.05.2023.]

tiesību literatūrā norādīts, ka ar privāto autonomiju saprot to, ka tiesību subjekti var brīvi, pēc savas izvēles un ieskatiem veidot savstarpējās tiesiskās attiecības.² Šāda privātās autonomijas izpratne ir atbilstoša līgumtiesību raksturam, taču nepilnīga no privāto tiesību viedokļa kopumā, ņemot vērā to, ka Latvijā tiek atzīti vienpusēji gribas izteikumi, tostarp vienpusēji tiesiski darījumi.³ Līdz ar to precīzāk būtu norādīt uz tiesību subjektam piemētošās subjektīvās tiesības izlietošanu pēc savas izvēles un ieskatiem, bet ar atrunu, ka tas notiek likuma robežās, proti, subjektīvās tiesības izlietošana atļauta tiktāl, ciktāl to neierobežo imperatīvās likuma normas.⁴ Vienlaikus Latvijas tiesību literatūrā pamatoti atzīts, ka privātā autonomija nav absolūta un tiek pakļauta dažāda veida un rakstura ierobežojumiem, kas noteikti ar likumu.⁵

Līdz šim Latvijas tiesību literatūrā maz aplūkota privātās autonomijas darbība un tās raksturs, jo sevišķi no tās ierobežojumu viedokļa atsevišķu līgumu gadījumā. Vairāk šie ierobežojumi skatīti no līgumu brīvības principa viedokļa, piemēram, patērētāju aizsardzības tiesībās.⁶ Tai pašā laikā līgumu brīvības principa ierobežojumu raksturojumā parasti apdrošināšanas tiesību joma netiek atsevišķi norādīta vai vērtēta, nepelnīti atstājot šo jomu no līgumu brīvības principa ierobežojumu viedokļa bez padziļināta vērtējuma.⁷ Tāpēc šī raksta mērķis ir izpētīt privātās autonomijas darbību apdrošināšanas līgumā kā atsevišķā saistību tiesību līguma veidā, priekšplānā izvirzot līgumu brīvības principa kā privātās autonomijas galvenās izpausmes piemērošanu apdrošināšanas līgumtiesībās. Raksta tēmas novitāte saistīta ar privātās autonomijas darbības izpēti atsevišķa līguma – apdrošināšanas līguma – regulējuma gadījumā, pētot tā īpatnības sasaistē ar šī konkrētā līguma veida būtību un raksturu. Apdrošināšanas līguma izvēle par pētāmo tēmu saistīta ar šī līguma specifisko raksturu un regulējuma daudzšķautņaino raksturu, tostarp no publisko tiesību normu ietekmes viedokļa. Kā iepriekš pamatoti norādījis prof. K. Balodis, līgumu brīvības principa saturs dažādās civiltiesību apakšnozarēs ir atšķirīgs.⁸ Šo secinājumu var pilnībā attiecināt uz katru saistībtiesisku līgumu, jo sevišķi apdrošināšanas līgumu.

Raksta struktūra ir šāda. Raksta sākumā sniegts vispārīgs privātās autonomijas darbības raksturojums un tālāk aplūkota līgumu brīvības principa darbība tieši apdrošināšanas līguma gadījumā. Rakstā veikta izpēte aptver gan vispārīgo, gan speciālo apdrošināšanas līguma regulējumu Eiropas Savienības un Latvijas normatīvajos aktos, jo sevišķi saistībā ar līgumu brīvības principa darbību apdrošināšanas līgumtiesībās. No piemērojamo normatīvo aktu viedokļa prof. K. Torgāns pamatoti aizrādījis: kaut gan līgumu brīvības principa (un plašāk runājot, – privātās autonomijas) regulējums sastopams arī Eiropas Savienības tiesībās, tomēr galvenā loma šī

² Balodis K. 2007, 21. lpp.

³ No normatīvā regulējuma viedokļa sk., piemēram, Civillikuma 1452. pantu; no tiesību doktrīnas viedokļa sk.: Balodis K. 2007, 169. lpp.

⁴ Sal.: Danovskis E. 2015, 65. lpp.

⁵ Balodis K. 2007, 21.–22. lpp.; Danovskis E. 2015, 65.–66. lpp.

⁶ Torgāns K. Līgumu brīvība un valsts regulējošā iedarbība. Grām.: Torgāns K., Kārklīņš J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Prof. K. Torgāna zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 77.–84. lpp.

⁷ Turpat, 55.–76. lpp. (ar izņēmumu attiecībā uz speciālo tiesībspēju, kas raksturota raksta 2.2. apakšnodalā); Balodis K. 2007, 177. lpp.; Danovskis E. 2015.

⁸ Balodis K. 2007, 176. lpp.

principa ierobežošanai ir nacionāliem normatīviem aktiem.⁹ Šāda situācija vērojama arī apdrošināšanas līgumtiesībās, kas redzams no tā normatīvā akta pieņēmēja – Eiropas vai Latvijas likumdevēja –, kas paredzējis privātās autonomijas ierobežojumus līdzējiem apdrošināšanas līgumā.

1. Privātās autonomijas darbības raksturojums apdrošināšanas līgumtiesībās

Privātās autonomijas darbība apdrošināšanas līgumtiesībās raksturojuma no apdrošinājuma ņēmēja un apdrošinātāja kā abu līdzēju **ekonomiskās nevienlīdzības** viedokļa, kas jo sevišķi izpaužas tā, ka tieši apdrošinātājs nosaka apdrošināšanas līguma saturu, kuru apdrošinājuma ņēmējam ir mazas iespējas ietekmēt. Kaut gan līgumtiesības pamatojas uz līdzēju vienlīdzības principu, šāds princips apdrošināšanas līgumtiesībās nedarbojas, jo apdrošinātājs ir profesionālis apdrošināšanas jomā ar nesamērojami lielāku resursu (finansu, zināšanu, cilvēcisko utt.) apjomu nekā apdrošinājuma ņēmējs.¹⁰ Šāda situācija automātiski diktē nepieciešamību ierobežot privāto autonomiju apdrošināšanas līgumtiesībās no tiesību sociālās funkcijas un sabiedrības intereses nodrošināšanas viedokļa, atzīstot to, ka apdrošinājuma ņēmējs neatkarīgi no tiesību subjekta veida (patērētājs vai nepatērētājs, komersants vai nekomersants) ir ekonomiski vājākā puse. Tas nozīmē, ka apdrošināšanas līgumtiesību regulējuma priekšmets saistīts ar privātās autonomijas ierobežošanu tādā veidā, lai starp apdrošināšanas līguma līdzējiem pastāvošo ekonomisko nevienlīdzību izlīdzinātu ar tiesiskiem līdzekļiem līdzīgi, kā tas ir patērētāju gadījumā.

Tomēr privātās autonomijas ierobežošana apdrošināšanas līgumtiesībās Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) ir pilnībā atkarīga no nacionālā likumdevēja, jo apdrošināšanas līgumtiesību regulējuma saskaņošana (harmonizācija) ES līmenī cieta neveiksmi.¹¹

Atšķirībā no vairuma Eiropas valstu, tostarp no abām pārējām Baltijas valstīm, Latvijā privātā autonomija apdrošināšanas līgumtiesībās **pastāv daudz lielākā mērā**. Šāda situācija skaidrojama ar modernu pieeju izmantošanas trūkumu Latvijas apdrošināšanas līgumtiesību regulējumā, kā rezultātā apdrošināšanas līguma noteikumi atstāti lielā mērā pašu līdzēju (faktiski – apdrošinātāja) ziņā. Tādēļ Apdrošināšanas līguma likumā (turpmāk – ALL) ietvertais vispārīgais apdrošināšanas līguma regulējums visai maz aizsargā apdrošinājuma ņēmēju un apdrošināto personu. Tā

⁹ Torgāns K. 2017, 48. lpp.

¹⁰ No šīs situācijas konstatējami izņēmumi. Pirmkārt, pārapdrošināšanas līgums, kuru savā starpā noslēdz apdrošinātāji vai apdrošinātājs ar pārapdrošinātāju, kuri visi ir profesionāli (pār)apdrošināšanas jomā (par pārapdrošināšanas līgumu Latvijā un prasījumiem, kas no tā izriet, sk.: Mantrovs V. Prasības, kas izriet no pārapdrošināšanas līguma [sakarā ar Latvijas Republikas likumu “Grozījumi Civilprocesa likumā”]. Jurista Vārds, 2020, Nr. 48, 14.–16. lpp.). Otrkārt, apdrošināšanas starpnieku slēgtais apdrošināšanas līgums ar apdrošinātāju. Taču arī abos šajos gadījumos līgumu nosaka (pār)apdrošinātājs.

¹¹ Par Eiropas Komisijas izstrādāto direktīvas priekšlikumu apdrošināšanas līgumtiesību saskaņošanai sk., piemēram, Merkin R., Rodger A. EC Insurance Law. London and New York: Longman, 1997, pp. 37–42; McGee A. The Single Market in Insurance: Breaking Down the Barriers. Dartmouth: Ashgate, 1998, pp. 79–93.

ALL neparedz tostarp anketas principu;¹² netaisnīgu līguma noteikumu regulējumu attiecībā uz nepatērētājiem;¹³ ierobežo tiešās prasības piemērošanas jomu (pēc būtības paredzēta vien OCTA līguma gadījumā un tāpat ir pat ar šaurāku piemērošanas jomu nekā Vācijas regulējumā);¹⁴ formālu apdrošināšanas atlīdzības atteikuma pamatu regulējumu.¹⁵ Līdz ar to var teikt, ka *ius vigilantibus scriptum est* uzvaras gājiens turpinās Latvijā apdrošināšanas līgumtiesībās, kurās pastāvošo privāto autonomiju likumdevējs ir ierobežojis visai maz. Šajā saistībā jānorāda, ka Senās Romas tiesībām tieši bija raksturīgs tas, ka tās bija maz paredzētas privātās autonomijas ierobežošanai un tām nebija atsevišķu individuālu aizsardzības funkcijas.¹⁶ Latvijas apdrošināšanas līgumtiesības izmanto šo pašu pieeju, neskatoties uz to, ka iepriekš pieminētie gadījumi Eiropā un arī pārējās Baltijas valstīs regulēti daudz mūsdienīgāk un ierobežotāk attiecībā pret apdrošinātāju, daudz lielākā mērā nodrošinot apdrošinājuma ņēmēja un apdrošinātās personas aizsardzību.

Par privātās autonomijas nozīmīgāko izpausmi kalpo **līgumu brīvības princips**, kuram ir četras izpausmes, kā līguma noslēgšanas brīvība, līdzēja izvēles brīvība, līguma satura izvēles brīvība un līguma formas izvēles brīvība.¹⁷ Šo līgumu brīvības principa izpausmju regulējums ir ietverts kā vispārīgo līgumtiesību regulējumā, tā arī speciālajā regulējumā attiecībā uz atsevišķiem saistību tiesību līgumiem, tostarp apdrošināšanas līgumu. Tāpēc tālāk rakstā aplūkota katra no līgumu brīvības principa izpausmēm atsevišķi tiktāl, ciktāl to pieļauj raksta apjoms. Līgumu brīvības principa izpausme apdrošināšanas līgumtiesībās skatāma no divu skatpunktu viedokļa: no vispārīgās apdrošināšanas līgumtiesību viedokļa, kas attiecas uz visiem apdrošināšanas veidiem un skar ALL regulējumu, un no speciālā apdrošināšanas līgumtiesību regulējuma viedokļa, kas ietverts citos normatīvos aktos (jo sevišķi OCTA likumā,¹⁸ Jūras kodeksā un normatīvos aktos, kuros paredzēta obligātā apdrošināšana). Tāpat atsevišķi ierobežojumi izriet no apdrošināšanas uzraudzības un apdrošināšanas izplatīšanas regulējuma.

¹² Sk.: Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 123. lpp. Kaut šajā monogrāfijā vērtēts iepriekšējā likuma regulējums, izdarītās atziņas izmantojamas arī mūsdienās, jo ALL ietvertais regulējums apskatāmā gadījumā palicis nemainīgs.

¹³ Patērētāju gadījumā piemērojams Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 5. un 6. pants. Jāņem vērā, ka vienlaikus ALL neparedz *contra proferentem* iztulkošanas normu nepatērētāju gadījumā iepriekš sastādītos līgumos. Taču Senāts ir šo trūkumu novērsis, *expressis verbis* atzīstot šīs iztulkošanas normas piemērošanu arī gadījumā, ja apdrošinājuma ņēmējs ir nepatērētājs (sk. šī raksta 4. nodaļu).

¹⁴ Mantrovs V. Tiešā prasība apdrošināšanas līgumtiesībās un tās regulējuma pilnveides nepieciešamība Latvijā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 100. Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 82.–93. lpp.

¹⁵ Mantrovs V. 2018, 73.–74. lpp.; Mantrovs V. Apdrošināšanas atlīdzības izmaksas atteikuma regulējums Latvijā. Grām.: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 113.–114. lpp. Kaut abas šīs publikācijas attiecas uz iepriekšējo likuma regulējumu, tajās izdarītās atziņas izmantojamas arī mūsdienās, jo ALL ietvertais regulējums apskatāmā gadījumā palicis nemainīgs.

¹⁶ Zimmermann R. The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford: Oxford University Press, 1996, p. 258.

¹⁷ Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 39. lpp.; Balodis K. 2007, 177. lpp.

¹⁸ Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums.

2. Līguma noslēgšanas brīvība

Līguma noslēgšanas brīvība nozīmē civiltiesību subjekta brīvību izvēlēties slēgt līgumu vai to neslēgt. Apdrošināšanas līgumtiesībās līguma noslēgšanas brīvības ierobežojums saistās ar situāciju, kad līdzējam ir pienākums noslēgt apdrošināšanas līgumu. Šādi gadījumi nav paredzēti ALL ietvertajā vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā, taču tie paredzēti speciālajā regulējumā citos normatīvos aktos. Šo ierobežojumu var skatīt no abu apdrošināšanas līguma līdzēju perspektīvas viedokļa.

2.1. Apdrošinātājam noteiktie ierobežojumi

No apdrošinātāja perspektīvas viedokļa līguma noslēgšanas brīvība saistās ar tiem gadījumiem, kad apdrošinātājs nevar atteikties noslēgt apdrošināšanas līgumu. Latvijas apdrošināšanas līgumtiesībās šāds **gadījums ir tikai viens** un tas noteikts obligātās sauszemes transportlīdzekļu vadītāju civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas (OCTA) līguma noslēgšanā. Atbilstoši OCTA likumam viens no apdrošinātāja pienākumiem saistīts ar to, ka tas nevar atteikties noslēgt OCTA līgumu. Šāds pienākums pamatojas uz OCTA likuma 17. panta pirmo daļu, kura noteic, ka apdrošinātājs nedrīkst atteikties noslēgt sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas līgumu. Nereti tomēr praksē OCTA līguma noslēgšana ir saistīta ar apdrošinātāja prasību uzreiz samaksāt apdrošināšanas prēmiju. Šāda apdrošinātāju prasība tomēr ir pretrunā ar iepriekš norādīto apdrošinātāja pienākumu, līdz ar to apdrošinātājam jānoslēdz OCTA līgums neatkarīgi no tā, vai prēmija samaksāta līguma noslēgšanas brīdī. No līgumu klasifikācijas viedokļa OCTA līgums ir konsensuāls līgums un stājas spēkā ar vienošanās noslēgšanu.¹⁹ Tai pašā laikā no OCTA likuma viedokļa prēmijas nesamaksāšana rada apdrošinātājam gan prasījumu pret apdrošinājumaņēmēju par tās samaksu,²⁰ gan regresa prasījumu pret transportlīdzekļa īpašnieku vai turētāju (līzinga gadījumā).²¹

2.2. Apdrošinājumaņēmējam noteiktie ierobežojumi

No apdrošinājumaņēmēja viedokļa līguma noslēgšanas brīvība ir ierobežota situācijā, kad ir paredzēta **obligātā apdrošināšana**. Šāds ierobežojums vispārīgi regulēts Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas likuma 6. panta pirmajā daļā, kas noteic, ka apdrošināšana ir brīvprātīga, izņemot gadījumus, kad likumā ir noteikts citādi. Šajā normā ietvertais formulējums “kad likumā ir noteikts citādi” nozīmē gadījumus, kad likums nosaka obligāto apdrošināšanu. Salīdzinājumam – pārāpdrošināšana ir brīvprātīga no līguma noslēgšanas brīvības viedokļa,²² taču nepieciešama no apdrošināšanas uzraudzības viedokļa, jo sevišķi finanšu uzraudzības perspektīvas. Jāņem vērā, ka abas šīs normas ir līgumiskas, kaut ietvertas Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas likumā, kas paredzēts apdrošināšanas uzraudzības reglamentācijai, nevis ALL ietvertajā vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā.

¹⁹ OCTA likuma 14. panta piektā daļa.

²⁰ OCTA likuma 14. panta sestā daļa.

²¹ OCTA likuma 41. panta pirmās daļas 2. punkta a) apakšpunkts.

²² Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas likuma 6. panta otrā daļa.

Jāņem vērā, ka obligātās apdrošināšanas gadījumā īpatnība ir tā, ka apdrošinājumaņēmējam nav vispārēja pienākuma noslēgt apdrošināšanas līgumu. Taču, ja apdrošinājumaņēmējs pats vai esot apdrošinātā statusā vēlas veikt noteiktu darbību, kuras īstenošanas gadījumā paredzēta obligātā apdrošināšana, apdrošinājumaņēmējam ir pienākums obligāti noslēgt apdrošināšanas līgumu. Kā norādīts tiesību literatūrā, obligātās apdrošināšanas gadījumi Latvijā ir paredzēti vairāk nekā 20 gadījumos un visi tie attiecas uz civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu un noteikti speciālās normās citos normatīvos aktos, jo ALL neparedz nevienu obligātās apdrošināšanas gadījumu.²³ Interesanti, ka obligātās apdrošināšanas regulējumā nav paredzēts paša apdrošinātāja pienākums noslēgt obligātās apdrošināšanas līgumu (izņemot OCTA līgumu, kas raksturots raksta iepriekšējā apakšnodaļā). Piemēram, pēdējais Latvijā ieviestais obligātās apdrošināšanas gadījums noteikts attiecībā uz zvērinātiem advokātiem. Zvērinātu advokātu civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas regulējumā vien paredzēts, ka tiek slēgts grupas apdrošināšanas līgums, taču nav paredzēts nevienu apdrošinātāja pienākums šāda veida līgumu noslēgt.²⁴

3. Līdzēja izvēles brīvība

Līdzēja izvēles brīvība saistās ar to, ka jebkurš civiltiesību subjekts līgumiskās attiecības nodibināšanai var izvēlēties līdzēju, ar kuru slēgt konkrēto līgumu. Šis izpaušmes piemērošana apdrošināšanas līgumu tiesībās aplūkojama no divu skatpunktu viedokļa, proti, apdrošinātāja perspektīvas un apdrošinājumaņēmēja perspektīvas, kuri abi ir līdzēji apdrošināšanas līgumā. Jebkura apdrošināšanas līguma noslēgšanā piedalās vienīgi divi šie līdzēji, proti, apdrošinātājs un apdrošinājumaņēmējs, kā tas tieši norādīts likumā.²⁵ Tāpēc apdrošināšanas līguma gadījumā nevajadzētu jaukt līdzējus ar citiem tiesību subjektiem, kuri nav līdzēji, taču piedalās līguma izpildē. Piemēram, ja līgums ir noslēgts par labu trešajai personai īpašuma apdrošināšanā, apdrošinājumaņēmējs un apdrošinātais būs dažādas personas, taču apdrošinātais šādā situācijā nav uzskatāms par līdzēju.²⁶ Līdzīgi var teikt par labuma guvēju īpašuma apdrošināšanas līgumā – tā ir persona, kurai izmaksājama apdrošināšanas atlīdzība.²⁷

3.1. Apdrošinātājam noteiktie ierobežojumi

No apdrošinājumaņēmēja viedokļa apdrošinātājs var slēgt apdrošināšanas līgumu ar jebkuru apdrošinājumaņēmēju, kurš uzskatāms par civiltiesību subjektu. Šis civiltiesību subjekts līgumu slēdz pats, ja izpilda rīcībspējas prasību, vai caur savu likumisko vai līgumisko pārstāvi. Taču arī apdrošinājumaņēmējam **var tikt noteikti ierobežojumi** sevišķos gadījumos, piemēram, apdrošinātājs var būt saistīts ar līdzēja ierobežojumiem, kuri noteikti sankciju regulējumā.²⁸ Tas nozīmē: ja apdrošinājuma

²³ Mantrovs V. 2018, 43.–52. lpp.

²⁴ Latvijas Republikas Advokatūras likuma 114. panta pirmā daļa.

²⁵ ALL 1. panta pirmās daļas 7. punkts.

²⁶ ALL 1. panta pirmās daļas 12. punkta a) apakšpunkts.

²⁷ ALL 1. panta pirmās daļas 20. punkts.

²⁸ Latvijā sankciju regulējums vispārīgi noteikts Starptautisko un Latvijas Republikas nacionālo sankciju likumā, kas piemērojams kopsakarā ar atbilstošiem Eiropas Savienības un nacionāliem normatīviem aktiem.

ņēmējs pakļauts sankcijām un līdz ar to viņam nevar sniegt apdrošināšanas pakalpojumus, tad apdrošinātājs nevar slēgt apdrošināšanas līgumu ar šādu personu.

3.2. Apdrošinājuma ņēmējam noteiktie ierobežojumi

No apdrošināšanas līgumtiesību viedokļa līguma noslēgšanas brīvība ir ierobežota tādā veidā, ka apdrošinājuma ņēmējs var noslēgt līgumu vienīgi ar tām personām, kuras ir **saņēmēju licenci** (iepriekšēju atļauju apdrošināšanas maksātspējas II direktīvas²⁹ terminoloģijā) apdrošināšanas pakalpojumu sniegšanai konkrētā apdrošināšanas veidā. Šāds ierobežojums nozīmē, ka apdrošinātāja gadījumā ir pamats runāt par vienu no speciālās tiesībspējas gadījumiem attiecībā uz apdrošināšanas pakalpojumu sniegšanu.³⁰ Līdzīgi var norādīt uz pārapdrošināšanu, kurā apdrošinātājs var apdrošināt riskus vienīgi ar tādu līdzēju, kas ir saņēmis licenci apdrošināšanas vai pārapdrošināšanas darbības veikšanai.³¹ Tāpēc šajā saistībā prof. K. Torgāns pamatoti norādījis uz speciālās tiesībspējas nepieciešamību apdrošināšanas jomā, kas attiecas ne vien uz apdrošināšanas uzraudzību, bet arī uz apdrošināšanas izplatīšanu.³²

4. Līguma satura izvēles brīvība

Līguma satura izvēles brīvība saistās ar apdrošināšanas līguma līdzēju brīvību noteikt līguma saturu ar nosacījumu, ka līguma saturs nenonāk pretrunā ar imperatīvajām likuma normām. Kaut gan no līguma satura izvēles brīvības viedokļa būtu pamats runāt par abiem līdzējiem, tomēr apdrošināšanas līgumtiesībās tas ir citādi. Apdrošināšanas līgumu vienmēr iepriekš sastāda apdrošinātājs, un parasti tas ir tipveida līgums, retos gadījumos (parasti specifisku objektu vai risku apdrošināšanā) individuālam gadījumam sastādīts līgums. Šādā gadījumā ir pamats runāt par privāti noteiktiem ierobežojumiem saistībā ar līguma saturu, šajā gadījumā – no apdrošinātāja puses.

Latvijas apdrošināšanas līgumtiesībām **nav raksturīgi iejaukties** apdrošināšanas līguma satura izvēles brīvībā, taču ar atsevišķiem izņēmumiem. Šādi izņēmumi noteikti vispārīgā apdrošināšanas līguma regulējumā, piemēram, attiecībā uz apdrošināšanas līguma saturu³³ un paredzot īpašas satura prasības dzīvības apdrošināšanas līgumam.³⁴ Tāpat šādas prasības ietvertas speciālajā apdrošināšanas līguma regulējumā, kas attiecas uz obligāto apdrošināšanu, uz ko ir tieša norāde pašā ALL.³⁵ Piemēram, jau pieminētā zvērinātu advokātu civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas gadījumā likums nosaka atsevišķus apdrošināšanas līguma noteikumus kā minimālo

²⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/138/EK (2009. gada 25. novembris) par uzņēmējdarbības uzsākšanu un veikšanu apdrošināšanas un pārapdrošināšanas jomā (Maksātspēja II) (pārstrādāta redakcija). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2009, L 335, 1./155. lpp.

³⁰ Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likuma 4. panta pirmā daļa.

³¹ Turpat.

³² Torgāns K. 2018, 40. lpp.

³³ ALL 8. panta otrā daļa.

³⁴ ALL 59. pants.

³⁵ ALL 8. panta trešā daļa.

apdrošinājuma summu noteiktu termiņu apdrošināšanas atlīdzības prasījuma pie-
teikšanai un minimālo termiņu grupas apdrošināšanas līgumam.³⁶

Atsevišķas prasības ietvertas arī apdrošināšanas uzraudzības regulējumā, pie-
mēram, attiecībā uz apdrošināšanas produkta informācijas dokumenta nepiecieša-
mību un tā saturu.³⁷ Saistībā ar apdrošināšanas uzraudzības regulējumu jānorāda,
ka līguma satura izvēles brīvības ierobežojumus nevajadzētu sajaukt ar informācijas
sniegšanas pienākumu.³⁸ Šis informācijas sniegšanas pienākums neietekmē līguma
saturu, bet attiecas uz likumā paredzētās informācijas sniegšanu apdrošinājuma
ņēmējam par plānoto apdrošināšanas līgumisko attiecību, kas attiecas tostarp uz
informāciju par apdrošināšanas līguma saturu.³⁹

Līdz ar to apdrošināšanas līguma saturu (ņemot vērā likumdevēja gribu impe-
ratīvo līguma noteikumu paredzēšanā, tostarp iepriekš raksturotos izņēmumus)
nosaka apdrošinātājs, kas izmanto iepriekš sastādītus (parasti – tipveida) līgumus.
Apdrošinājumaņēmējam, kurš parasti ir neprofesionālis finanšu jomā un bieži vien
patērētājs vai mazais vai vidējais saimnieciskās darbības veicējs, tikpat kā nav iespēju
ietekmēt līguma saturu. Tādēļ līguma satura izvēles brīvība apdrošināšanas līguma
noslēgšanā apdrošinājumaņēmējam ir visai nosacīta, bet būtiska nozīme ir iepriekš
sastādītu līguma noteikumu regulējumam.

Līguma satura izvēles brīvības ierobežojums attiecībā uz iepriekš sastādītu līgumu
normatīvi tieši noteikts vienīgi gadījumā, ja apdrošinājumaņēmējs ir patērētājs,
gan saistībā ar netaisnīgiem līguma noteikumiem, gan neskaidriem vai neprecī-
ziem līguma noteikumiem.⁴⁰ Vienlaikus tiesu praksē līguma iztulkošanas normu
contra proferentem (burtiski no latīņu val. – pret radītāju), ko piemēro neskaidra
vai neprecīza līguma noteikuma tulkošanā, Latvijas tiesas pieļāvušas izmantot arī
nepatērētāju gadījumā, kā tas ir bijis kredītriska apdrošināšanas līguma iztulkošanas
lietā. Kā norādījis Senāts šajā lietā,

*[v]ar piekrist, ka puses ir noslēgušas sarežģītas struktūras līgumu, taču
tajā ietvertu noteikumu saturs, tostarp pušu tiesības un pienākumi, kā arī
atbildība par līguma noteikumu nepildīšanu ir skaidri formulēta un nav
divējādi saprotama [..]. [..] Līdz ar to kā nepamatoti noraidāmi kasācijas
sūdzības argumenti, ka līguma noteikumi ir neskaidri, tādēļ, tos interpre-
tējot, bija jāpiemēro *contra proferentem* princips un apdrošinātājai, kura
sagatavojusi un tulkojusi līguma noteikumus, vajadzēja izteikties konkrē-
tāk, lai nerastos strīdi par lietoto vārdu un definīciju izpratni.⁴¹*

³⁶ Latvijas Republikas Advokatūras likuma 114. panta trešā un ceturtā daļa kopsakarā ar Ministru kabineta
2021. gada 27. aprīļa noteikumiem Nr. 269 “Noteikumi par advokātu grupas apdrošināšanas līguma
minimālo apdrošinājuma summu un apdrošināšanas līguma obligātajiem nosacījumiem”.

³⁷ Komisijas iestenošanas regula (ES) 2017/1469, ar ko nosaka apdrošināšanas produkta informācijas doku-
menta standartizētu noformējumu, un ar to saistītie Finanšu un kapitāla tirgus komisijas 2020. gada
18. jūnija noteikumi Nr. 78 “Apdrošināšanas produkta informācijas dokumenta noformējuma un satura
prasību normatīvie noteikumi”.

³⁸ Apdrošināšanas un pārprodrošināšanas izplatīšanas likuma IV nodaļa (Apdrošināšanas un pārprodroši-
nāšanas izplatītāja un klienta attiecības).

³⁹ Apdrošināšanas un pārprodrošināšanas izplatīšanas likuma 34.–35. pants.

⁴⁰ Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 5. un 6. pants.

⁴¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 08.10.2014. spriedums lietā Nr. SKC-33/2014,
<https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/2947>.

Kā redzams no šī Senāta sprieduma fragmenta, Senāts bija gatavs piemērot līguma iztulkošanas normu *contra proferentem*, ja būtu konstatējamas šaubas līguma noteikuma iztulkošanā, ko konkrētajā lietā Senāts nekonstatēja. Kaut gan šajā lietā bija publiskotas tiesnešu atsevišķās domas, tomēr to autori arī apstiprināja šīs iztulkošanas normas piemērošanu, norādot uz dažādi tulkojamu līguma noteikumu pretēji Senāta viedoklim.⁴² Vēlākā tiesu praksē Senāts *expressis verbis* apstiprināja iztulkošanas normas *contra proferentem* piemērošanu gadījumā, ja apdrošinājuma ņēmējs ir nepatērētājs.⁴³

5. Līguma formas izvēles brīvība

Līguma formas izvēles brīvība nozīmē līdzējiem apdrošināšanas līgumā brīvi noteikt to formu, kādā viņi vēlas noslēgt apdrošināšanas līgumu.⁴⁴ Latvijas likumdevējs ir ļāvis apdrošināšanas līguma līdzējiem izvēlēties pašiem to formu, kādā tie vēlas noslēgt apdrošināšanas līgumu, jo likumdevējs **nav paredzējis** apdrošināšanas līgumam rakstiskas formas prasību,⁴⁵ tostarp speciālos apdrošināšanas veidos un obligātajā apdrošināšanā.⁴⁶ Tas nozīmē, ka apdrošināšanas līgumu var noslēgt jebkurā formā, ne vien rakstiskā, bet arī mutiskā vai elektroniskā formā.

Latvijas apdrošināšanas praksē tomēr apdrošināšanas līgumu reti kad noslēdz mutiski (nemaz nerunājot par noslēgšanu ar konkludentām darbībām). Parasti apdrošināšanas līgums tiek slēgts rakstiskā vai elektroniskā formā. Pēdējā gadījumā, ja apdrošinājuma ņēmējs ir patērētājs, vienlaikus tiek noslēgts distances līgums par finanšu pakalpojuma sniegšanu, šajā gadījumā – apdrošināšanas pakalpojuma sniegšanu.⁴⁷

Vienlaikus rakstiskas formas kā līguma būtiskas sastāvdaļas⁴⁸ neesamību apdrošināšanas līguma gadījumā **nevajadzētu sajaukt** ar apdrošinātāja pienākumu izsniegt apdrošināšanas polisi.⁴⁹ Šāda pienākuma neizpilde no apdrošinātāja puses nebūt nenozīmē, ka apdrošināšanas līgums, kas nav noslēgts rakstiskā formā, nav spēkā, jo apdrošināšanas līgumu, kā norādīts iepriekš, var noslēgt jebkurā formā.⁵⁰

⁴² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta tiesnešu Andas Vītolas, Aigara Strupiša, Ļubovas Kušnires, Valerijana Jonikāna, Vandas Cīrules, Aivara Keiša 2014. gada 2. decembra atsevišķās domas lietā Nr. SKC-33, <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/2947>.

⁴³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 22.12.2017. spriedums lietā Nr. SKC-278/2017, 10.4. apakšpunkts, <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/339096.pdf>.

⁴⁴ Civillikuma 1473. pants.

⁴⁵ Jeb, Civillikuma vārdiem runājot, likums nav prasījis apdrošināšanas līgumam rakstisku formu kā šī līguma būtisku sastāvdaļu (Civillikuma 1483. panta 1. punkts).

⁴⁶ Sk. arī: Mantrovs V. 2018, 127.–129. lpp.

⁴⁷ Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 10. pants kopsakarā ar atbilstoši Ministru kabineta noteikumiem.

⁴⁸ Civillikuma 1483. panta 1. punkts.

⁴⁹ ALL 19. pants. Šāds pienākums paredzēts arī speciālajā regulējumā, piemēram, OCTA līguma gadījumā (OCTA likuma 8. panta pirmā daļa).

⁵⁰ Šāds noteikums nav paredzēts vispārīgā apdrošināšanas līguma regulējumā, kas ietverts ALL, bet paredzēts speciālajā regulējumā, teiksim, OCTA līguma gadījumā (OCTA likuma 8. panta otrā daļa). Sk. arī: Mantrovs V. 2018, 128. lpp.

Tāpat rakstiskas formas kā līguma būtiskas sastāvdaļas neesamība **būtu jānošķir** no situācijas, kad obligātās apdrošināšanas gadījumā likumā noteikts pienākums apdrošinājumaņēmējam iesniegt apdrošināšanas polisi uzraudzības iestādēm.

Piemēram, saskaņā ar Rūpnieciskā īpašuma institūciju un procedūru likuma 134. panta 1.¹ daļu profesionālā patentpilnvarnieka civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas līguma termiņa izbeigšanās gadījumā Patentu valdei jāiesniedz civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas līguma kopija. Tas nozīmē, ka pat gadījumā, kad apdrošināšanas līgums nav noslēgts rakstiski un tāpēc nav iespējams izpildīt šādu likuma prasību, tas nepadara konkrēto apdrošināšanas līgumu par spēkā neesošu. Tas vienīgi liedz konkrētam apdrošinātajam izpildīt likumā paredzēto pienākumu iesniegt apdrošināšanas polisi uzraudzības iestādei, šajā gadījumā – Patentu valdei.

Līdzīgi var teikt par būvspeciālista civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu, kuras gadījumā normatīvi noteikts pienākums būvspeciālistam par apdrošināšanas polises iesniegšanu būvniecības ierosinātājam.⁵¹ Taču apdrošināšanas polises neesamība vai neiesniegšana būvniecības ierosinātājam neietekmē apdrošināšanas līguma spēku, turklāt administratīvi tiesiskā atbildība būvspeciālistam nav paredzēta par apdrošināšanas polises neesamību, bet gan par apdrošināšanas līguma nenoslēgšanu.⁵²

Salīdzinājumam – jūras apdrošinājumā iespējams iesniegt “apdrošinātāja izsniegtu dokumentu, kurš apliecina apdrošināšanas līguma esamību”, bet ne pašu līgumu.⁵³ Šāds noteikums vien apliecina to, ka rakstiskas formas prasība apdrošināšanas līgumam Latvijas tiesībās nav paredzēta.

Šajā saistībā jāņem vērā, ka pati apdrošināšanas polises iesniegšana uzraudzības iestādei *per se* nenozīmē, ka apdrošināšanas līgums ir stājies spēkā, jo apdrošināšanas līgums ir savdabīgs reāllīgums, kura gadījumā nepieciešama apdrošināšanas prēmijas (pilnībā vai daļā) samaksa.⁵⁴ Tomēr parasti normatīvie akti, kas paredz obligāto apdrošināšanu, tostarp iepriekšējā rindkopā norādītais Rūpnieciskā īpašuma institūciju un procedūru likums, šādu aspektu neņem vērā un nepieprasa iesniegt dokumentu par apdrošināšanas prēmijas samaksu vai atbilstošu apdrošinātāja apstiprinājumu līguma spēkā esamībai. Taču no šīs situācijas pastāv arī izņēmumi. Tā zvērināta notāra vai zvērināta tiesu izpildītāja civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā paredzēts pienākums iesniegt uzraudzības iestādei “maksājuma uzdevuma kopiju” par apdrošināšanas prēmijas samaksu.⁵⁵ Būtu ieteicams šādu noteikumu ieviest arī citos obligātās apdrošināšanas gadījumos (izņemot OCTA līgumu, kas ir konsensuāls līgums).

⁵¹ Ministru kabineta 2014. gada 19. augusta noteikumi Nr. 502 “Noteikumi par būvspeciālistu un būvdarbu veicēju civiltiesiskās atbildības obligāto apdrošināšanu”, 42. punkts.

⁵² Būvniecības likuma 27. pants.

⁵³ Jūras apdrošinājuma 56.¹ panta trešā daļa.

⁵⁴ ALL 13. pants.

⁵⁵ Notariāta likuma 28. panta pirmā daļa, Tiesu izpildītāju likuma 38. panta pirmā daļa.

Kopsavilkums

1. Raksts aptver privātās autonomijas darbības izpēti apdrošināšanas līgumtiesībās, uzmanību pievēršot gan tās darbībai kopumā, gan ierobežojumiem līguma brīvības principam kā nozīmīgākai privātās autonomijas izpausmei.
2. Rakstā secināts, ka privātā autonomija Latvijas apdrošināšanas tiesībās kopumā neņem vērā to, ka starp apdrošinātāju un apdrošinājumaņēmēju pastāv ekonomiskā nevienlīdzība, kas nozīmē uz apdrošinātāju vērstu privātās autonomijas ierobežojumu nepieciešamību apdrošinājumaņēmēja kā ekonomiski vājākās puses aizsardzībai. Tomēr pašlaik Latvijā to kavē nodrošināt modernu pieeju trūkums apdrošināšanas līgumtiesību regulējumā. Arī ALL pieņemšana pirms pieciem gadiem nekādas izmaiņas šajā situācijā neieviesa.
3. Arī līgumu brīvības principa gadījumā Latvijas likumdevējs ir bijis diezgan pretimnākošs apdrošināšanas līguma līdzējiem (faktiski apdrošinātājam), paredzot vien dažus izņēmumus no līguma brīvības principa. Šajā gadījumā jo sevišķi svarīgi ir pieminēt līguma noslēgšanas brīvības ierobežojumus obligātajā apdrošināšanā attiecībā uz apdrošinājumaņēmēju; apdrošinājumaņēmēja pienākumu slēgt līgumu vienīgi ar apdrošinātāju, proti, personu, kura saņēmusi licenci konkrētā apdrošināšanas veida īstenošanai, pastāvot speciālai tiesībspējai; un ierobežojumus līguma satura izvēles brīvībai.